

## *Rozmowy z Anakreontem* Michaiła Łomonosowa jako manifest poety obywatelskiego

Jedną z głównych cech klasycyzmu jako prądu w europejskiej sztuce był „powrót do źródeł”, a więc do dziedzictwa starożytnych Greków i Rzymian, uważanego za nieprzemijalny estetyczny ideał, do którego należy dążyć. O ile w Europie Zachodniej postulat ten był powtórzeniem znanego już hasła renesansu, o tyle w Rosji był on czymś rewolucyjnym – tam renesans nigdy nie dotarł, od średniowiecza dokonał się bowiem przeskok do baroku. Rosyjskim klasycystom przyszło więc dopiero zaszczebiać u siebie spuściznę antyku.

Był to proces o tyle istotny, że początek XVIII wieku stał w Rosji pod znakiem przeprowadzonych przez Piotra I Wielkiego reform, a zarazem walki o narodowy język i kulturę. Jak zaś trafnie pisał Grigorij Gukowskij:

Każda kultura narodowa dążyła do tego, by dowieść swojego prawa do samostanowienia, a to było rozumiane jako równość czy wręcz jedność z normami kultur wysokich, wcześniej już wypracowanymi przez ludzkość, z wzorcami przyjętymi przez wszystkie kultury (Gukowskij 1962: 105)<sup>1</sup>.

Innymi słowy, aby kultura rosyjska mogła się stać częścią kultury europejskiej, niezbędne było wpięrow zakorzenienie jej w dziedzictwie starożytnej Grecji i Rzymu<sup>2</sup>.

---

\* E-mail: adam.e.nowakowski@gmail.com. Autor chciałby w tym miejscu podziękować Panu prof. dr. hab. Grzegorzowi Przebindzie za pomoc w napisaniu niniejszego artykułu, za cenne uwagi, a także za pozytywną recenzję.

<sup>1</sup> O ile nie zaznaczono inaczej, wszystkie cytaty ze źródeł obcojęzycznych w tłumaczeniu autora.

<sup>2</sup> Dodajmy, że na dawnej Rusi, w głębokim średniowieczu uczone w piśmie elity znały niewielką część dorobku antyku, między innymi za sprawą tłumaczenia dzieła Józefa Flawiusza *O wojnie żydowskiej* (na Rusi funkcjonującego pod tytułem *Opowieść o zburzeniu Jerozolimy*) tudzież zbioru sentencji zatytułowanego *Pszczola* a zawierającego obszerne wyjątki z Ajschylosa, Sofoklesa, Platona i wielu innych autorów (por. Jakubowski 1976a: 49).

Jednym z najwybitniejszych przedstawicieli rosyjskiego klasycyzmu w literaturze, którzy to podjęli owo wyzwanie, był Michaił Łomonosow (1711–1765). Jak sam bowiem pisał:

Gdyby Cycero nic nie wiedział o Demostenesie, Demostenes – o Isokratesie, Platonie, Eschylu i innych, Wergiliusz o Homerze, Racine o Eschylu, Sofoklesie i Eurypidesie, Molier o Terencjuszu i Plaucie, Horacy o Pindarze, Boileau o Horacym oraz Juwenalu, słowem, gdyby, jak sądzą uczeni, Grecy nie naśladowali Egipcjan, Rzymianie – Greków, Francuzi i Niemcy – Rzymian, to nie byłoby tak naprawdę żadnego postępu w literaturze (Łomonosow 1956b: 279).

Wiktor Jakubowski trafnie zauważył, że

klasycyzm rosyjski ze wszystkimi jego cechami odrębnymi, głębokim nurtem dydaktycznym, uznaniem dla wiedzy, walką z przesądami, z bezpośrednim zaangażowaniem w sprawy państwowe, ze swoim historyzmem, jak też – z rysami negatywnymi, tj. służalczością i schematyzmem, znalazł najjaskrawszy wyraz w twórczości Łomonosowa (1976b: 213).

Znając twórczość poety, trudno się z opinią polskiego uczonego nie zgodzić, przy czym należy dodać, że owo „zaangażowanie w sprawy państwowe” tudzież „służalczość” Łomonosowa nie były mu narzucone, lecz wynikały z jego patriotyzmu i ze specyficznego postrzegania przezeń stojących przed poetą zadań.

Celem niniejszego artykułu będzie zgłębienie wizji poezji obywatelskiej Łomonosowa – najszerzej przedstawia ją w swoim cyklu poetyckim *Rozmowy z Anakreontem*, który zostanie tutaj poddany analizie.

## Człowiek oświecenia

W Rosji osoba Łomonosowa jest powszechnie znana, a pamięć – należycie czczona. Jego imię noszą dziesiątki ulic i szkół w całym kraju, najważniejsza rosyjska uczelnia – Uniwersytet Moskiewski<sup>3</sup>, a także najwyższa nagroda przyznawana przez Rosyjską Akademię Nauk. W Polsce Łomonosow i jego dorobek jest znany wyłącznie specjalistom, poddawany zaś analizom – ze zmienną intensywnością<sup>4</sup>. Dlatego też za potrzebne uważam przybliżenie w tym miejscu sylwetki Łomonosowa.

<sup>3</sup> Imię Łomonosowa nosi on od 1940 r.

<sup>4</sup> W latach powojennych nastąpił prawdziwy wysyp poświęconych Łomonosowowi obszernych prac naukowych i popularnonaukowych: Anatolij Kapustinski, *Łomonosow – twórca chemii fizycznej*, tłum. Mieczysław Peres, Warszawa 1951; Borys Kudriawcew, *Michał Łomonosow: życie i działalność*, tłum. Alfred Liebfeld, Warszawa 1952; Grigorij Wasiecki, *Łomonosow – wielki uczyony rosyjski i filozof-materialista*, tłum. Stefan Nowak,

Nie będzie przesadą ani czczym patosem stwierdzenie, że dzieje ludzkości dostarczają niewielu przykładów jednostek o podobnym potencjale, jaki był udziałem Łomonosowa. Zakres jego działalności i zainteresowań zdumiewa, zajmował się on bowiem między innymi: filologią, publicystyką, fizyką, chemią, astronomią, geologią, geografiami, mineralogią, a nawet demografią<sup>5</sup>. Co więcej, w wielu z wyżej wymienionych dziedzin dokonał wybitnych osiągnięć, by wspomnieć choćby o spisaniu pierwszej gramatyki języka rosyjskiego<sup>6</sup>, dokończeniu zapoczątkowanej przez Wasyla Trediakowskiego reformy wersyfikacji, położeniu podwalin pod antynormańską teorię genezy państwowości na Rusi<sup>7</sup>, sformułowaniu dla nauk chemicznych prawa zachowania masy<sup>8</sup>, odkryciu posiadania przez Wenus atmosfery czy zainicjowaniu utworzenia Uniwersytetu Moskiewskiego.

Łomonosow był także wybitnym poetą. Zasłynął przede wszystkim jako autor pełnych patosu ód panegirycznych, wysławiających Piotra I Wielkiego i kolejnych władców, sukcesy rosyjskiego oręża, ale także naukę<sup>9</sup>.

---

Warszawa 1952; Magdalena Sizowa, *Łomonosow*, tłum. Stanisław Łada, Warszawa 1952; Ignacy Złotowski, *Michał Łomonosow. Życie i twórczość*, Warszawa 1954; ale ukazało się także potężne wydanie prac samego Łomonosowa – Michaił Łomonosow, *Pisma filozoficzne*, tłum. Kazimierz Bleszyński, Bolesław Gawęcki, Ignacy Złotowski, t. 1–2, Warszawa 1956; a ponadto powieść biograficzna: Władysław Kulicki, *Pieszko po sławę*, Warszawa 1966. W 1986 roku natomiast Polska Akademia Nauk uczciła 275. rocznicę urodzin Łomonosowa, organizując sesję plenarną, owocem której stały się artykuły, potem opublikowane w „Nauce Polskiej” – „Nauka Polska” (Warszawa) 1987, t. 35, nr 2, s. 87–143.

- <sup>5</sup> Fascynujące są zawarte przez Łomonosowa w rozprawie *O zachowaniu i rozmnożeniu narodu rosyjskiego* uwagi o przyczynach niskiej gęstości zaludnienia w Rosji (m.in. niedopasowane wiekowo małżeństwa, alkoholizm i chrzczenie niemowląt w zimnej wodzie) oraz proponowane rozwiązania (m.in. obecność przy porodzie położnej, zwiększenie liczby szpitali i lekarzy, a także zapraszanie zagranicznych kolonistów) (por. Łomonosow 1956c: 290–311).
- <sup>6</sup> Franciszek Sielicki zauważa, że nazwisko Łomonosowa było jednym z pierwszych, z jakim zetknęli się Polacy po pierwszym rozbiore Rzeczypospolitej, kiedy to w obliczu zaistniałej sytuacji musieli zacząć interesować się kulturą rosyjską, czego nie robili wcześniej. Paradoksalnie nie był to jednak Łomonosow-poeta ani Łomonosow-uczony, lecz właśnie Łomonosow-gramatyk, gdyż niezbędną okazała się nauka języka rosyjskiego (por. Sielicki 1962: 159).
- <sup>7</sup> Zwolennicy teorii normańskiej przekonywali, że państwowość, dynastia Rurykowiczów, a nawet sama nazwa Rusi pochodzi od wikingów, zwanych Waregami, ma zatem genezę obcą. Zwolennicy teorii antynormańskiej uważali natomiast, że wpływ Skandynawów na powstanie państwowości na Rusi jest wyolbrzymiany, ta bowiem istniała już przed ich przybyciem. Łomonosow twierdził natomiast, że sami Waregowie byli Słowianami. Intelaktualny konflikt pomiędzy normanistami a antynormanistami nie ustał po dziś dzień.
- <sup>8</sup> Trzydzieści lat po Łomonosowie – prawdopodobnie niezależnie od niego – prawo to sformułował francuski chemik Antoine Lavoisier.
- <sup>9</sup> W tym momencie koniecznie trzeba wspomnieć o wspaniałej odzie Łomonosowa *Wieczorne rozmyślenia o wszechmocy bożej*, w której podaje w wątpliwość obowiązujące

## Rozmowy „rosyjskiego Pindara” z Anakreontem

Jako gatunek literacki oda charakteryzuje się patosem, a podejmowana w niej tematyka jest odpowiednio wzniosła. Znaczący literatury klasycznej zgodnie zaliczają do najwybitniejszych starożytnych twórców ód Pindara z Teb. Jego pieśni na cześć zwycięzców igrzysk olimpijskich oraz bitew (tzw. epinikia) uważa się za pierwowzór gatunku (zob. Bernacki, Pawlus 1999: 83).

Po ody sięgał również inny wybitny starożytny poeta – Anakreont z Teos, w swoich utworach podejmujący jednak tematykę zgoła inną niż Pindar, te sławiły bowiem uroki i radości życia na łonie natury, erotykę, wino, sztukę<sup>10</sup>.

Jako poeta Łomonosow, niekiedy zwany skądinąd „rosyjskim Pindarem”<sup>11</sup>, występował w swoich odach panegirycznych jako zwolennik poezji obywatelskiej, głoszącej chwałę wielkich bohaterów narodowych, a zatem poezji w duchu twórczości tebańczyka. To jednak frywolnemu Anakreontowi poświęcił on swój poetycki cykl.

Łomonosow pracował nad *Rozmowami z Anakreontem* pod koniec swojego życia, w latach 1758–1761, lecz ujrzały one światło dzienne dopiero po jego śmierci, w 1771 roku. Koncept stojący za *Rozmowami* zakładał przetłumaczenie czterech ód Anakreonta<sup>12</sup> i napisanie do każdej z nich polemicznej odpowiedzi wierszem, co było chwytem zaskakującym, choć częściowo zaczerpniętym od twórców starożytnych, by wspomnieć choćby o dialogach sokratejskich Platona czy *Rozmowach bogów* oraz *Rozmowach heter* Lukiana z Samosat (por. Bernacki, Pawlus 1999: 47).

teorie powstawania zórz polarnych i proponuje własną, potwierdzoną w dodatku pod koniec XIX wieku, a także o rozprawiającej się z teorią geocentryczną fraszce *O ruchu Ziemi*. Nie można również zapomnieć o znakomitym poemacie *Rzecz o pożytku szkła*, w którym uczony pisze między innymi o znaczeniu tegoż w medycynie: „Z niemocy wszelkich słynie krótki żywot człeka, / nierzadko śmiertelnika mnóstwo chorób czeka. / Szukasz pomocy, iżby ująć okrutnym mękom, / chcąc życie swe przedłużyć, powierzasz je rękom / lekarza, który może ulżyć ci w chorobie, / kiedy zaleci leki odpowiednie tobie, / a leki w szkle mieszkają i w nim przechowują, / bo tylko w szkle zawarte one się nie psują. / Część życia oraz zdrowia szkłu więc zawdzięczamy / jakąż tedy pochwałą my je powitamy” (Łomonosow 1956a: 240).

<sup>10</sup> Utwory poetyckie przywołujące frywolną tematykę, ale też styl i miary wierszowe znane z utworów Anakreonta, od jego imienia nazywa się właśnie anakreontykami (por. Bernacki, Pawlus 1999: 31).

<sup>11</sup> Należy zaznaczyć, że znacznie częściej spotykanymi przydomkami Łomonosowa są – „nasz pierwszy uniwersytet” (określenie Aleksandra Puszkina) i „Piotr Wielki literatury rosyjskiej” (określenie Wissariona Bielińskiego). „Rosijskim Pindarem” nazywał go zaś Aleksandr Sumarokow.

<sup>12</sup> Nie była to pierwsza podjęta przez Łomonosowa próba przekładu literatury starożytnej. Wcześniej tłumaczył między innymi dzieła Homera, Wergiliusza i Horacego. Po Łomonosowie Anakreonta na gruncie rosyjskim tłumaczyli zaś między innymi Puszkina i Gawriił Dierżawin (por. Minierałow 2005: 64).

### Jak pisał Nikołaj Kutateladze:

O ile u wymienionych wyżej autorów [którzy również tłumaczyli Anakreonta, tj. Antiocha Kantemira i André Daciera – A.N.] czuć bezpośrednio zainteresowanie Anakreontem jako wybitnym starożytnym poetą, o tyle u Łomonosowa na pierwszy plan wychodzi pragnienie podporządkowania zapożyczonyj formy czysto rosyjskim sprawom. On jako pierwszy z rosyjskich pisarzy wykorzystał charakterystyczne dla twórczości Anakreonta chwyt, by naświetlić kwestie osobiste i społeczne (1915: 481).

Przyjrzyjmy się zatem kolejnym replikom Łomonosowa na ody Anakreonta, traktując je jako manifest poety obywatelskiego.

### Odpowiedź na *Odę I*

Łomonosow nie bez powodu wybrał na otwarcie swojego cyklu poetyckiego właśnie *Odę I*<sup>13</sup>, doskonale wprowadza ona bowiem czytelnika w tematykę *Rozmów* i pozwala zapoznać się z poglądami Anakreonta na estetykę.

Poeta jest świadom, że powinien pisać o czynach doniosłych, lecz zamiast tego poświęca się opiewaniu miłości: „O Atrydach śpiewać chciałem, / o Kadmosa boskim czynie. / Ale oto rwącym szalem / pieśń miłosna z lutni płynie” (Pietrzycki 1908: 3). Podejmuje on próbę zmiany tematyki swojej twórczości, lecz nie jest w stanie, co też zdaje się sugerować bezradność poety w tej materii i jego pełną zależność od muz. To tak naprawdę nie on bowiem decyduje, o czym będzie pisał: „Nawiązałem struny inne / wielkich uczuć płomieniami... / Czcze me chęci – sny dziecinne – / struna wciąż miłością gra mi” (Pietrzycki 1908: 3). W takiej sytuacji podmiot liryczny godzi się więc na swą rolę: „Żegnaj – żegnaj, złoty tonie! / Pean z lutni nie popłynie... / Ona w czułem swoim łonie / o miłości śni jedynie” (Pietrzycki 1908: 3).

Swoją replikę Łomonosow zaczyna analogicznie, ale dla odmiany od wyznania, że od niego oczekuje się podejmowania w swej poezji tematyki lekkiej: „O czulej miłości chciałem / Anakreontcie śpiewać” (Łomonosow 1803: 239)<sup>14</sup>. Próbuje podjąć się tego wyzwania, lecz także w jego przypadku nie jest to możliwe: „Chcąc nie chcąc moje struny / grają heroiczne tony” (Łomonosow 1803: 239). Poeta godzi się z tym, gdyż jak przyznaje: „Choć czułość serdeczna

<sup>13</sup> W polskim przekładzie Adama Naruszewicza nosi ona tytuł *Do liry*, natomiast w przekładzie Jana Pietrzyckiego – *Moja lutnia*.

<sup>14</sup> Tu i dalej repliki Łomonosowa podaję we własnym tłumaczeniu filologicznym. Jednocześnie poczuwam się do miłego obowiązku podziękowania mgr Elenie Kurant z Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ za nieocenioną pomoc w rozwiązaniu pewnego dylematu tłumaczeniowego.

/ w miłości mi nieobca, / bohaterów wieczna sława / bardziej mnie zachwyca” (Łomonosow 1803: 240).

Anakreont w swojej *Odzie* odwołuje się, poprzez przywołanie imienia Kadmosa<sup>15</sup> i rodu Atrydów<sup>16</sup>, do tradycji heroicznej w liryce, lecz swoją twórczość sytuuje w tradycji zgoła innej – biesiadnej. Jest to więc niejako manifest estetyczny poety. Taką samą funkcję w *Rozmowach* pełni replika Łomonosowa, choć ten oczywiście zabiera odmienne niż Anakreont stanowisko. Nie są mu obce uciechy życia doczesnego, niemniej jednak natchnienie każe mu podejmować ważniejsze dla niego tematy heroiczne.

### Odpowiedź na *Odę XXII*

W *Odzie XXII*, w odróżnieniu od jej poprzedniczki, na pierwszy plan wychodzą nie rozważania estetyczne, lecz etyczne. Anakreont, owszem, podejmował w swojej twórczości tematykę lekką, daleki był jednak od banału, można bowiem mówić o jego bliskich epikureizmowi poglądach filozoficznych. Sławił on uroki życia, lecz świadomy był jego przemijalności, a także nieuchronności śmierci, która czeka wszystkich, bez względu na zamożność: „Gdyby bogactwo śmiertelnym / za złoto żyć pozwalało, / to strzegłbym go niestrudzenie, / by śmierć, gdy przyjdzie już po mnie, / dostała coś... i odeszła” (Danielewicz 1987: 60).

Jak pisze, przeanalizowawszy pod kątem filozoficznym spuściznę Anakreonta, Jerzy Danielewicz:

Wniosek wyprowadza się jeden: należy cieszyć się każdym dniem, rozkoszować winem, miłością, tańcem, muzyką, poezją. Trzeba wielbić świeżość i wdzięk młodości, a w starości cenić umiejętność zachowania pogody ducha. Wszystko inne: bogactwo, władza, sława, nie ma znaczenia, więcej warta jest chwila zapomnienia i szczęścia (Danielewicz 1987: 5–6).

Poeta przekonuje bowiem: „Jeśli śmierć nam pisana, / cóż złoto mi pomoże? / Niech pić mi będzie wolno, / chcę słodkie sączyć wino / w przyjaciół moich gronie, / na miękkich łożach spełniać / misterium Afrodyty” (Danielewicz 1987: 60).

Swojej replice Łomonosow również nadaje ton filozoficzny. Rozumie poglądy Anakreonta i docenia jego szczerłość wobec samego siebie i odbiorców poezji, tożsamość jego słów i czynów: „Anakreontcie / wielki z ciebie filozof: / ty konsekwentnie / trzymałeś się swoich słów; / żyłeś według tych zasad, / o których pisałeś, / na przekór zabobonom, / tańczyć i śpiewać lubiłeś” (Łomonosow

<sup>15</sup> Kadmos był mitologicznym założycielem Teb.

<sup>16</sup> Protoplastą rodu był król Myken Atreusz, jego synami byli znani z *Iliady* Menelaos i Agamemnon.

1803: 241). Co więcej, choć nie był on zainteresowany wieczną sławą i życiem pozagrobowym, mimo to dzięki jego poezji pamięć o nim trwa od wieków.

Radosny Anakreont z wyznawanym przez siebie epikureizmem uosabia dla Łomonosowa żywioł grecki, jemu zaś przeciwstawiony zostaje stoicyzm Rzymianina Seneki Młodszeo. Nauczał on o pokorności wobec losu, nawoływał do odrzucenia uciech doczesnych, gardzenia nimi, lecz pełen przepychu styl życia filozofa nie stał bynajmniej w zgodzie z głoszonym przez niego ascetyzmem<sup>17</sup>. Używając obrazowego określenia Leona Joachimowicza, Seneka „pochwałę ubóstwa pisał na stołach ze złota i kości słoniowej” (1977: 42). Łomonosow wytyka mu zatem niezyciowość jego filozofii: „Senekę precz zabierzcie! / Prawa on sformułował / ponad siły człowiecze, / bo któż podług nich żył?” (Łomonosow 1803: 241).

Filozofia Seneki była Łomonosowowi bliższa niż poglądy Anakreonta, nieustanne zmagania się z ubóstwem wymusiły bowiem na rosyjskim poecie ascetyzm, nie zgadzał się jednak na rezygnację z czerpania z życia jakiegokolwiek radości. Łomonosow doceniał natomiast szczerłość Anakreonta, kierowanie się w życiu głoszonymi w swojej twórczości poglądami. Podobnie postępował sam, gdyż jego wiara w naukę i rosyjską monarchię była zupełnie szczerą. Niemniej jednak poglądów Greka nie traktuje on całkiem poważnie, kreśląc jego portret z pewną dozą ironii. Zestawiwszy ze sobą postawy Anakreonta i Seneki, Łomonosow nie opowiedział się w pełni za żadnym z nich.

## Odpowiedź na *Odę XI*

W *Odzie XI*<sup>18</sup> Anakreont kontynuuje wątek filozoficzny, z uśmiechem zmagając się z przemijalnością: „Powiadają mi dziewczyny: / »Staryś już, Anakreontcie, / popatrz w lustro – włosy znikły, / już nie zdobią twego czoła«. / A ja nie dbam, czy mam włosy, / czy też może ich zabrakło. / Jedno tylko wiem: im bliższa / chwila śmierci, tym skwapliwiej / trzeba chłonać urok życia” (Danielewicz 1987: 42).

Replika Łomonosowa na *Odę XI* pozwala mu w sposób głębszy niż w przypadku poprzedniego utworu dać wyraz swoim poglądom. Oto bowiem tym razem konfrontuje on Anakreonta nie z wątpliwym moralnie Seneką, lecz z Katonem Młodszym, również stoikiem, ale słynącym z prawości i uczciwości, twardym i konsekwentnym w swych republikańskich poglądach. Po kolejnych

<sup>17</sup> Hipokryzję zarzucali Senecę już jemu współcześni. Sam filozof świadom był swoich słabości, ale też otwarcie o nich mówił, nigdzie i nigdy nie kreował też siebie na świętego, a co najwyżej starał się być lepszym od złych (por. Joachimowicz 1977: 38–39).

<sup>18</sup> W poetyckim przekładzie Pietrzyckiego nosi ona tytuł *Poeta i kobiety*, ja jednak dalej będę ją cytował w przekładzie filologicznym Danielewicza.

zwycięstwach Juliusza Cezara popełnił przy pomocy miecza samobójstwo, by umrzeć wraz z ukochaną Republiką: „Zwróć wzrok od lustra, Anakreontcie, spójrz tu / i posłuchaj, co mruży pochmurny Katon: / »Cóż ja widzę za małpę siwą? / Czy to nie złość piekielnie hałaśliwa, / zazdrosny rozum mój do śmiechu skłonić chce? / Jednak za wolność i Rzym ja twardo stanę, / marzenia takie mnie z tropu nie zbiją / i tym mieczem się od Cesarza wyzwolę«” (Łomonosow 1803: 242).

Łomonosow wytyka Anakreontowi jego egoizm, dbanie wyłącznie o własne szczęście, poświęcanie życia na uczty i zabawy. Imponują mu natomiast obywatelskie cnoty Katona, jego propaństwowe myślenie i pełne oddanie interesom Republiki Rzymskiej, niemniej jednak dostrzega, że ponurość i ascetyzm nie pomogły mu w osiągnięciu upragnionego celu: „Anakreontcie, ty żyłeś rozkosznie, wesoło i słodko, / a Katon starał się zaprowadzić w Republice porządek; / ty spędzałeś życie na zabawach i swego dopiąłeś, / a jego ponurość nie wróciła Rzymowi pokoju; / dla ciebie życie było doczesną uciechą, / a on życie lekceważył dla dobra Republiki” (Łomonosow 1803: 242).

Anakreont miał umrzeć, zakrzusiwszy się suchym winogronem, Katon zaś popełnił samobójstwo z przyczyn ideowych. Obaj przyjęli postawy skrajne: jednego zabiło biesiadne życie, drugiego zaś upór. Łomonosow nie oddaje palmy pierwszeństwa nikomu. Swoją replikę kończy zawołaniem: „Który z was mądrzejszy, niech inny to osądzi” (Łomonosow 1803: 242).

Łomonosow nie zgadzał się z żadnym z opisanych powyżej poglądów na życie. Rozumiał przesłanki ich głosicieli, lecz nie odpowiadał mu ani hedonizm Anakreonta, ani ponury ascetyzm Seneki i Katona. Swoją drogę upatrywał pośredku – w kompromisowym łączeniu radosnego spojrzenia na życie z gotowością do poświęcenia i walki w imię ideałów.

## Odpowiedź na *Ode XXVIII*

Łomonosow zaplanował *Rozmowy* tak, by w pierwszej parze wierszy przedstawić koncepcję estetyczną Anakreonta, w dwóch kolejnych skupić się na jego zapatrywaniach etycznych i poglądach przeciwstawianych mu Seneki i Katona, w czwartej zaś parze powrócić do zagadnień estetycznych i tym razem przedstawić swoją własną wizję roli poety i poezji.

W *Odzie XXVIII*<sup>19</sup>, niemal jak w micie o Pigmalionie, podmiot liryczny prosi najwybitniejszego z rodyjskich malarzy, najpewniej Apellesa, o namalowanie jego wymarzonej kobiety, dlatego wymienia kolejno jej upragnione przez niego wdzięki: „A więc mi rozwiej w krąg cudnej jej głowy / te ciemne włosy, sple-

<sup>19</sup> W przytaczanym tu przekładzie Pietrzyckiego nosi ona tytuł *Poeta w pracowni malarza*.



cione dokoła, / a pod włosami daj jasną biel czoła, / taką przejrzystą, jak z kości słoniowej / [...] / A gdy już wreszcie rozwiejesz w krąg głowy / ułudne wdzięki, to owiń ją całą / w draperyę szaty przejrzystej, pąsowej, / lecz tak subtelnej, bym widział jej ciało / i patrząc w obraz, miał słodkie złudzenie, / że słyszę piersi dziewczęcej westchnienie...” (Pietrzycki 1908: 16).

Łomonosow korzysta z tego samego szablonu i w swojej replice również zwraca się z prośbą do malarza, „najlepszego w naszym kraju”<sup>20</sup>, by namalował mu portret, lecz nie kochanki, a matki – alegorycznego przedstawienia Rosji. Poeta skupia się nie na jej walorach fizycznych, ale na cnotach duchowych: „Namaluj Rosję mi. / Namaluj jej wiek dojrzały / [...] / Ramiona włosami kędzierzawymi opleć / na znak rzeźkości; / [...] / Brwi poprowadź łukiem, / który po burzy pokój zaprowadza. / [...] / I aby piękno dojrzałe / ukazywało mięśnie, ręce silne, / i aby życia usta pełne / doniosłość w rozmowie rokowały” (Łomonosow 1803: 245–246). Za każdym z powyższych opisów kryje się głębszy sens: dojrzałość symbolizuje duchowe bogactwo, kędzierzawe włosy – dynamiczność i reformatorstwo, brwi niczym tęcza – miłowanie pokoju, silne ręce – potęgę militarną, pełne życia usta – skuteczność dyplomacji.

W dalszej części opisu matka Rosja otrzymuje atrybuty władzy cesarskiej, jej obraz zaczyna utożsamiać się więc z aktualnie panującą Elżbietą Piotrowną: „Odziej, odziej Ją w purpurę, / daj berło, nałóż koronę” (Łomonosow 1803: 246). W zakończeniu swojej repliki Łomonosow daje zaś wyraz swoim antywojennym poglądom, gdyż choć zgadzał się, że niekiedy wojny są nieuniknione, bo tylko kraje silne mogą się rozwijać (Lebiediew-Polanskij 1947: 20), to jednak nade wszystko cenił pokój<sup>21</sup>: „Przemów wielka Matko / i każ wojnom ustać” (Łomonosow 1803: 246).

Anakreont wielokrotnie opiewał w swojej twórczości kobiece piękno. Nie było ono Łomonosowowi obce, jednak rolę poezji rozumiał zupełnie inaczej. Przekonywał, że podstawową funkcją literatury w ogóle jest wychowywanie czytelników poprzez przypominanie im o chwalebnej przeszłości, o wielkich czynach przodków, a przez to pobudzanie ich do podobnych dokonań. O zasadności podejmowania konkretnego wątku decydowała wyłącznie jego przydatność dla celów dydaktycznych (Lebiediew-Polanskij 1947: 78). Opiewanie kobiecego piękna miało pod tym kątem wątpliwą wartość. W swoich *Rozważaniach o cechach wierszopisa* powtarzał za Cyceronem: „We fraszkach poety nie widzę, w społeczeństwie jako obywatela widzieć go pragnę, wytykającego ludzkie wady” (cyt. za: Łomonosow 1956b: 279).

<sup>20</sup> Nie ma jasności co do tego, kogo Łomonosow miał na myśli. Być może współczesnego mu wybitnego portreciście Fiodora Rokotowa. Patronem obu był hrabia Iwan Szuwałow.

<sup>21</sup> Nadzieжда Aleksiejewa celnie zestawia miłującego pokój Łomonosowa z jego, również piszącym ody, rówieśnikiem Iwanem Kremienieckim, głoszącym jednakże w swoich utworach poglądy imperialistyczne, a więc nie tyle sławiącym rosyjski oręż, co nawołującym do kolejnych zdobyczy terytorialnych (zob. Aleksiejewa 2005: 70).

Odpowiedź na *Ode XXVIII* rozwiązała spór z Anakreontem na rzecz poezji zaangażowanej, obywatelskiej, a zarazem obnażyła główny cel działalności poetyckiej Łomonosowa – rozślawienie Rosji. Genezę swojej twórczości artystycznej tłumaczył bowiem następującymi słowy: „Dla utrwalenia czynów wielkich i pamiętnych, / jak dług wobec ojczyzny kazał zaciągnięty” (cyt. za: Złotowski 1954: 89).

## Epilog

Rola Łomonosowa w historii literatury rosyjskiej została należycie doceniona. Aleksandr Radiszczew pisał wręcz:

Pierwszy wyczyn przy stworzeniu świata był wszechpotężny; cała cudowność świata, całe jego piękno były już tylko następstwami. [...] Na szlaku rosyjskiego piśmiennictwa Łomonosow jest pierwszym (cyt. za: Złotowski 1954: 161).

Nie zmienia to jednak faktu, że jego twórczość, a konkretnie zaangażowanie obywatelskie poezji budziło niekiedy kontrowersje zarówno wśród jemu współczesnych, jak i wśród potomnych.

Jeszcze za życia Łomonosow wdał się w ostry konflikt z grupą poetów z Sumarokowem na czele, tworzących poezję lekką i bezideową, której uosobieniem był skądinąd Anakreont, a krytykujących „rosyjskiego Pindara” za namiętność stylu i przesadny patos (por. Gukowskij 2001: 48–51). W tym kluczu *Rozmowy* można interpretować jako odpowiedź Łomonosowa dla tejże grupy.

Z o wiele ostrzejszą krytyką spotkał się Łomonosow ze strony twórców będących w opozycji do gloryfikowanej przez niego władzy, to znaczy wspomnianego już Radiszczewa, ale także Puszkina, Bielińskiego i Nikołaja Dobrolubowa<sup>22</sup>. Jak jednak słusznie zauważył Ignacy Złotowski, w czasach Puszkina kręgi reakcyjne nachalnie popularyzowały twórczość Łomonosowa, „by w ten sposób pomniejszyć wartość poezji rosyjskiej przepojonej rewolucyjnym duchem” (1954: 158), dlatego dla młodych twórców jego krytyka była wręcz punktem honoru.

W Związku Radzieckim Łomonosow znów był stawiany na piedestale, podkreślano bowiem jego chłopskie pochodzenie, materialistyczne poglądy i krytykę cerkwi, natomiast monarchizm zrzucano wyłącznie na karb obowiązującej stylistyki. I tym razem jednak nachalna, podszyta propagandą popularyzacja

<sup>22</sup> Gloryfikacji caratu i oddania swojego talentu na służbę monarchii nie mógł Łomonosowowi wybaczyć także Adam Mickiewicz (por. Sielicki 1962: 163).

ze strony władz zaszkodziła recepcji Łomonosowa i jego twórczości, zwłaszcza w Polsce<sup>23</sup>.

W tych wszystkich sporach ideologiczno-politycznych zatracił się gdzieś obraz człowieka, mimo całego swojego geniuszu dosyć prostodusznego, który na wszystkich polach swojej działalności chciał po prostu służyć ojczyźnie, niebędącego koniunkturalistą, niepiszącego swoich ód panegirycznych na zamówienie, lecz wyłącznie z dobrej woli (por. Aleksiejewa 2005: 176). Być może nadszedł już czas, by ponownie przyjrzeć się jego dorobkowi, w oderwaniu od owych sporów.

## BIBLIOGRAFIA

- Aleksiejewa Nadieżda, 2005, *Russkaja oda. Razwitije odiczeskoj formy w XVII–XVIII wiekach*, Sankt-Pietierburg.
- Bernacki Marek, Pawlus Marta, 1999, *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała, definicje gatunków: anakreontyk, dialog, epinikion, oda.
- Danielewicz Jerzy, 1987, *Anakreont i anakreontyki*, Warszawa.
- Gukowskij Grigorij, 1962, *Russkaja literaturno-kriticzeskaja mysl' w 1730–1760-e gody*, [w:] *XVIII wiek*, t. 5, red. Pawieł Bierkow, Moskwa–Leningrad, s. 98–128.
- Gukowskij Grigorij, 2001, *Rannije raboty po istoriji russkoj poeziji XVIII wieka*, Moskwa.
- Jakubowski Wiktor, 1976a, *Michał Łomonosow*, [w:] *Historia literatury rosyjskiej*, red. Marian Jakóbiec, t. 1, s. 213–221.
- Jakubowski Wiktor, 1976b, *Literatura przekładowa*, [w:] *Historia literatury rosyjskiej*, red. Marian Jakóbiec, t. 1, s. 41–51.
- Joachimowicz Leon, 1977, *Seneka*, Warszawa.
- Kutateladze Nikołaj, 1915, *K istoriji klassicizma w Rossiji. Anakreonticzeskije piesni w ruskoj literaturie XVIII stoletija (istoriko-literaturnyj etjud)*, „Fiłologiczeskije zapiski” (Woroneż), nr 4, s. 467–522.
- Lebiediew-Polanskij Pawieł, 1947, *Łomonosow i russkaja literatura*, Moskwa.
- Łomonosow Michaił, 1803, *Połnoje sobranije soczinienij*, t. 1, Sankt-Pietierburg.
- Łomonosow Michaił, 1956a, *Riecz o pożytku szkła*, [w:] *Pisma filozoficzne*, tłum. Kazimierz Błęszyński, Bolesław Gawecki, Ignacy Złotowski, t. 2, Warszawa, s. 239–255.
- Łomonosow Michaił, 1956b, *Rozważania o cechach wierszopisa*, [w:] *Pisma filozoficzne*, tłum. Kazimierz Błęszyński, Bolesław Gawecki, Ignacy Złotowski, t. 2, Warszawa, s. 260–280.
- Łomonosow Michaił, 1956c, *O zachowaniu i rozmnożeniu narodu rosyjskiego*, [w:] *Pisma filozoficzne*, tłum. Kazimierz Błęszyński, Bolesław Gawecki, Ignacy Złotowski, t. 2, Warszawa, s. 289–315.
- Minierałow Jurij, 2007, *Istorija russkoj literatury XVIII wieka*, Moskwa.

<sup>23</sup> Warto dodać, że podobny mechanizm zadziałał także w przypadku Maksyma Gorkiego – pisarza bardzo dobrego, kandydata do Nagrody Nobla w dziedzinie literatury, któremu jednak od wielu lat nie poświęca się należytej uwagi.

Pietrzycki Jan, 1908, *Anakreont. Przekłady*, Lwów.

Sielicki Franciszek, 1962, *Łomonosow w Polsce*, „Slavia Orientalis” (Warszawa), r. 11, nr 2, s. 159–182.

Złotowski Ignacy, 1954, *Michał Łomonosow. Życie i twórczość*, Warszawa.

## *Разговор с Анакреонтом* Michała Ломоносова как манифест гражданского поэта

### РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются взгляды Михаила Ломоносова на роль поэта и поэзии. Он подробно высказал их в своем поэтическом цикле *Разговор с Анакреонтом*, который соответственно подвергается в статье анализу. Он показывает, что так как древнегреческий поэт Анакреонт культивировал в своем творчестве наслаждение радостями жизни: любовью, вином и пирами, Ломоносов единственной достойной поэзии темой считал гражданскую, то есть воспевание общественных настроений и чувств, будящих общество и призывающих его к деятельности.

**Słowa kluczowe:** Łomonosow, Anakreont, oda, klasycyzm, poezja obywatelska.

**Ключевые слова:** Ломоносов, Анакреонт, ода, классицизм, гражданская поэзия.

**Keywords:** Lomonosov, Anacreon, ode, classicism, civil poetry.

### NOTA AUTORSKA

Adam Nowakowski odbył w latach 2006–2011 studia rusycystyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. Od 2011 roku kontynuuje naukę na studiach doktoranckich przy Wydziale Filologicznym UJ w zakresie literaturoznawstwa. Pod opieką prof. dr. hab. Grzegorza Przebindy przygotowuje rozprawę doktorską pod tytułem „Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej lat 1809–1917” (przewód doktorski otwarty we wrześniu 2013 r.). Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół stosunków rosyjsko-skandynawskich, imagologii oraz badań kultury popularnej.